

Мочерад А. М.,
асpirант кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING OF THE NATURE OF THE INTERPRETATION ACTIVITIES

У статті проаналізовано головні наукові підходи до розуміння сутності інтерпретаційної діяльності. Теоретично розмежовано поняття «тлумачення права» та «інтерпретація права». Окреслено переваги і недоліки статистичного й динамічного підходу до розуміння інтерпретаційної діяльності.

Ключові слова: тлумачення, інтерпретаційна діяльність, сутність інтерпретаційної діяльності, науковий підхід.

В статье проанализированы основные научные подходы к пониманию сущности интерпретационной деятельности. Теоретически разделены понятия «толкование права» и «интерпретация права». Определены преимущества и недостатки статистического и динамического подхода к пониманию интерпретационной деятельности.

Ключевые слова: толкование, интерпретационная деятельность, сущность интерпретационной деятельности, научный подход.

Main scientific approaches to understanding of the nature interpretation activities are analyzed in the article. The concepts of «explanation of law» and «interpretation of law» are theoretically delimitated. The advantages and disadvantages of static and dynamic approach to understanding of interpretation activities are defined.

Key words: explanation, interpretation activities, nature of interpretation activities, scientific approach.

Українській державі на сучасному євроінтеграційному етапі розвитку властиве всебічне вдосконалення всіх сфер суспільно-правової дійсності. Тож перед вищими органами державної влади постас фундаментальне завдання – формування якісної системи нормативно-правових актів. Враховуючи особливий масштаб змін, динамічність та часову обмеженість такого завдання, неминучими є, на жаль, правотворчі помилки і в чинних, і в новоприйнятих нормативно-правових актах. Допомогти виправити їх здатна правоінтерпретаційна діяльність. Загнути і належно оцінити глобальність впливу інтерпретаційної діяльності на вдосконалення системи нормативно-правових актів дозволить з'ясування правої природи (сущності) інтерпретаційної діяльності як такої. Вказана проблематика особливо актуальна на сучасному етапі українського державотворення, адже визначення й осмислення глибинного змісту інтерпретаційної діяльності – передумова зростання ефективності інтерпретаційних актів і, як наслідок, якісного показника праворегулятивної та правореалізаційної практики на всій території України. Отож, правову природу інтерпретаційної діяльності спробуємо розкрити через комплексний аналіз різноманітних підходів та правових концепцій розуміння інституту інтерпретації, оскільки це дозволить повною мірою осiąгнути сутність означеного явища.

Мета дослідження – аналіз наукових підходів до розуміння сутності інтерпретаційної діяльності для ефективного з'ясування істинного змісту і призначення цього інституту в юридичній науці та практиці.

Одними з первинних об'єктів наукового пізнання і дискусій у теорії права завжди були проблеми тлумачення (інтерпретації) змісту юридичних текстів,

оскільки інтерпретаційна діяльність – невід'ємна функція юриста, яку він здійснює в процесі опрацювання будь-якої правової інформації. Втім, попри таку всеосяжність інституту тлумачення у сфері юриспруденції, єдиного підходу до розуміння його сутності (правової природи) все-таки немає. Зрештою, це зумовлено багатовіковою історією розвитку ідеї інтерпретації та правової інтерпретації зокрема. Розглянемо наявні наукові підходи та шляхом інтегрування виокремимо основні аспекти розуміння сутності інтерпретаційної діяльності.

Передусім розмежуємо поняття «тлумачення права» та «інтерпретація права».

Тлумачення та інтерпретація є загальнонауковими і загальнозрозумілими поняттями, під ними в суспільстві (на побутовому рівні) розуміють процес пояснення чогось незрозумілого.

В юриспруденції ці категорії набувають професійного правового контексту і вживаються відносно права загалом та правових норм зокрема.

Тлумачення права в юридичній літературі визначають по-різному. Одні автори розглядають тлумачення як особливий розумово-пізнавальний процес, спрямований на розкриття змісту норм права [1, с. 280; 2, с. 167], інші – як різновид юридичної діяльності із встановлення змісту правових приписів [3, с. 130; 4, с. 9–26; 5, с. 127], ще інші – як особливий різновид юридичної практики [6, с. 274]. Загальний висновок з наведених визначень: тлумачення – це з'ясування і роз'яснення суті юридичного тексту.

Своєю чергою, поняття «інтерпретувати», як зазначено в тлумачному словнику української мови, означає розкривати зміст чого-небудь, пояснювати, витлумачувати [7, с. 39]. Тобто поняття «інтерпрета-

ція права» тут вжито в тотожному значенні і є про-образом (синонімом) поняття «тлумачення права». Автори «Юридичної енциклопедії» слушно вважають ці поняття цілком тотожними, зазначаючи, що термін «інтерпретація» (який походить від латин. *interpretatio* – роз'яснення, тлумачення) означає роз'яснення, розкриття суті якого-небудь явища [8, с. 711]. Отож, тлумачення права та інтерпретація права вживають в одному й тому самому значенні. Фактично тлумачення (інтерпретація) права – це розуміння та виклад абстрактного припису норми права зацікавленому суб'єктові в найбільш зрозумілій спосіб. Конституційний Суд України у своїй ухвалі встановлює, що тлумачення – це «...усвідомлення та роз'яснення смыслу норм права з метою найбільш правильної їх реалізації» [9, с. 85]. Тут простежуємо два процеси одночасно: розуміння і пояснення (роз'яснення) змісту норми права. Український дослідник особливостей тлумачення В.В. Гончаров вдало розмежовує ці два процеси, вказуючи, що «тлумачення – розуміння існує там, де застосування чи реалізація права не стикаються із сумнівом, а тлумачення – пояснення (з'ясування і роз'яснення) полягає в подоланні такого сумніву чи вагання» [10, с. 48]. Отож, суб'єкт тлумачення, здійснюючи свою діяльність, заразом виконує два нерозривні інтелектуальні процеси – усвідомлює зміст та за допомогою мови викладає його в найбільш зрозумілій формі.

Далі розглянемо підходи до розуміння правової природи явища тлумачення (інтерпретації) в юриспруденції.

Опрацювавши здобутки наукової літератури на окреслену тематику, простежуємо, що основою (первинним джерелом) дослідження явища інтерпретації права виступає юридична герменевтика. Розуміння правової природи інтерпретаційної діяльності крізь призму юридичної герменевтики розкривається через споріднені категорії, такі як: «текст», «розуміння тексту», «виклад тексту», «зміст тексту», «з'ясування» тощо. У широкому значенні герменевтика – це мистецтво тлумачення, пояснення й розуміння [11, с. 88].

Саме поняття «герменевтика» відоме ще з античних часів та походить від грец. ερμενεία («*hermeneuein*»), що означає «пояснювати». Тогочасна герменевтика відображала лише мистецтво перекладу і тлумачення (роз'яснення, переклад волі богів тощо). Згодом розуміння цього поняття розширилось, його стали розглядати як мистецтво правильного сприйняття чужої думки, викладеної в певному тексті. Водночас наголошувалося, що інтерпретатор все ж здійснює тлумачення крізь призму суб'єктивності, а саме власного світобачення, досвіду, розуміння суспільних явищ і процесів.

Минали століття, і зміст поняття «герменевтика» змінювався, збагачувався завдяки новим тенденціям ірраціонального сприйняття буття. Зокрема, розуміння тексту інтерпретатором набуло символізму, з'явилось чітке переконання, що в самому тексті є тільки половина змісту, ще половина – це ідея, яка міститься «між рядків», виявити її і є першочерговим завданням суб'єкта тлумачення.

Вирішальний етап розвитку ідеї герменевтики припав на XIX ст., коли теорія інтерпретації науково закріпилася. Її ідеологом вважають німецького філософа, філолога і теолога Фрідріха Шлеєрмахера, який позиціонував інтерпретацію як мистецтво розуміння чужої мови з метою правильного повідомлення іншим змісту, відбитого в думках інтерпретатора. Ф. Шлеєрмакер сформулював основну мету герменевтичного методу: інтерпретатор повинен зрозуміти автора та його працю краще, ніж той сам її розуміє [12, с. 6]. Відповідно до вчення вказаного філософа є дві складові успішної інтерпретації тексту: граматична та психологічна. Тобто в процесі інтерпретації потрібно розуміти і тлумачити не лише буквальний виклад тексту, а й знайти та пояснити (розділити) його глибинний зміст – «дух» тексту. Ця позиція є класикою розуміння методу герменевтики.

Мистецтво глибинного розуміння тексту – оригінальний сенс герменевтики. Очевидно, що юридична герменевтика має певні особливості, як і юридичний текст, що є різновидом офіційно-ділового тексту. Особливість юридичного тексту полягає в багатозначності змісту, адже багатозначність (т. зв. «полісемія») є характерною, навіть невід'ємною ознакою мови [13, с. 37], зокрема мови юридичної, якою викладається текст джерел писаного права [14, с. 60]. Так, нормативно закріплена тексту властивий первинний (буквальний) та вторинний (непрямий) зміст. Причому вторинний можна збагнути, лише докладно з'ясувавши первинний зміст. Розшифровувати буквальний зміст тексту і розкривати зміст правового контексту – унікальна мета юридичної герменевтики.

Символом, зміст якого має бути встановлено, є не сама норма права, а її первинний зміст, правова реальність, істинний «задум» законодавця, який має текстову форму. Інтерпретація первинного змісту норми права передбачає об'єктивне бачення й оцінку інтерпретатором власних поглядів на те чи інше правове явище, тонке відчуття конкретних правових обставин і тенденції мислення нормопроектанта на момент написання тесту закону. Беззаперечно, тут наявний тісно чи іншою мірою суб'єктивний аспект – бачення тексту крізь призму світосприйняття й досвіду інтерпретатора. Фактично на цей природний суб'єктивізм індивіда-інтерпретатора істотно вплинути неможливо, оскільки особисті погляди особи «спрацьовують» у момент її мислення та первинного сприйняття тексту.

Розібравшись із загальним розумінням методу герменевтики, можемо крізь призму самої юридичної герменевтики окреслити унікальну сутність інтерпретаційної діяльності – з великої кількості ймовірних змістів вибрати саме той, який істинно закладений законодавцем, врахувавши при цьому два аспекти: нормативно закріплена «волю законодавця» і так звану глибинну (фактичну думку, що першочергово планувалось закріпити нормативно) «волю законодавця». Цей умовивід побудований на класичному розумінні герменевтики – як засобу з'ясування істинного змісту тексту й аналізу наукових напрацювань у контексті вказаної проблематики. І більшість вітчизняних науковців

розглядає правову природу феномену інтерпретації саме так. Наприклад, Ю.Л. Власов зауважує, що «тлумачення норм права має єдине завдання – з'ясувати дійсну волю законодавця, виражену в нормі права» (цит. за: [10, с. 112]). Ключовим словосполученням у наведений науковій тезі, на наш погляд, є «дійсна воля законодавця», тобто сутність тлумачення зведено лише до з'ясування задуму законодавця та, відповідно, його пояснення в акті тлумачення. Та чи є це самодостатнім поглядом на правову природу інтерпретаційної діяльності, враховуючи сучасні тенденції швидкоплинності процесів у суспільному житті? Спробуємо з'ясувати це, проаналізувавши інші підходи до розуміння сутності інтерпретаційної діяльності.

Досить дискусійним підходом до розуміння правої природи інтерпретаційної діяльності є так званий формально-догматичний, або статичний. Прихильники його стверджують, що прийнята норма права не залежить від «волі законодавця» і, здійснюючи тлумачення, потрібно встановлювати лише «волю закону», тобто тлумачити, так би мовити, лише «буку закону». Науковець П.О. Недбайло свого часу вказував, що «правом є тільки те, що міститься в нормативних актах. У зв'язку із цим під час тлумачення з'ясовується не те, що хотів сказати законодавець, а тільки те, що він сказав в цьому акті» [15, с. 331]. Ця позиція обґрутується тим, що нормативно-правові акти з часом не можуть навіть за допомогою інтерпретаційної практики вдало пристосуватися до суспільно-політичних змін, тобто необхідно вносити зміни чи видавати нові нормативно-правові акти, нормативно-правові приписи яких якнайкраще відповідатимуть потребам часу. Недоліком цього підходу є те, що «воля законодавця», яка формально закріплена в нормі права, вже є недоторканним об'єктом для її тлумачів, тобто вони не мають змоги розкрити її зміст, враховуючи різноманітні соціально-економічні, політичні та інші тенденції в суспільному житті країни. Слухно зауважує М.І. Козубра, що «цей підхід, хоч і переслідує, здавалося б, благородну мету – забезпечити максимальну стабільність правового регулювання, призводить в кінцевому підсумку до надмірної формалізації і догматизації права» [16, с. 5].

Ще одним цікавим підходом до розуміння сутності інтерпретаційної діяльності є динамічний, або еволюційний, що полягає в повній адаптації суб'єктом тлумачення нормативно-правового акта до суспільних трансформацій та потреб. На відміну від закону, текст якого є застиглим, здатним відставати від суспільного життя, право є явищем динамічним, яке маєйти, як неодноразово наголошував у своїх рішеннях Європейський суд із прав людини, «в ногу з обставинами, що змінюються», тобто змінюватися відповідно до зміни суспільних відносин, які воно регулює. Приведення права у відповідність до змінених суспільних умов і потреб людей можливе двома шляхами – через прийняття нового закону, що, з огляду на особливості законодавчого процесу та інші чинники, далеко не завжди можна зробити вчасно, та шляхом тлумачення, пристосовуючи незмінний текст закону чи окремих його положень до нових умов та відносин, що зміни-

лися. Це досягається саме за допомогою динамічного підходу до тлумачення правових норм [16, с. 5].

Варто зауважити, що науковці пострадянського простору нерідко вважають останній підхід не зовсім прийнятним. Так, один із відомих дослідників проблем тлумачення, О.Ф. Черданцев, зазначає, що «з точки зору принципів правової держави за наявності сучасного законодавства динамічні тенденції мають безумовно відкидатися» [6, с. 81–82]. Мабуть, такі категоричні позиції не зовсім актуальні в наш час. Динамічний підхід – це новий імпульс розвитку теорії інтерпретації. Безперечно, що для використання такого підходу необхідний високий рівень професіоналізму правотлумачів (правозастосувачів), формування в них нового стилю правового мислення. З одного боку, він має бути орієнтований на подолання все ще домінантних у вітчизняній юриспруденції формально-догматичних підходів до тлумачення, на утвердження людиноцентристського правозору-міння (що сьогодні є визначальним для феномену тлумачення), а з іншого – усвідомлення того, що свобода правозастосувача в процесі тлумачення не є безмежною [16, с. 6].

Наведений підхід, попри всі його аспекти часткового несприйняття в науковій спільноті, має чимало прихильників, що цілком зрозуміло, оскільки динамічність суспільних процесів, що впливають на нормативно-правову базу, є невідворотним, само собою зрозумілим моментом розвитку сучасного інформаційного світу. Видіється недоцільним приймати нові закони, котрі мають ту саму сферу правового регулювання, що й чинні, лише тому, що в цій сфері відбулися якісь (не дуже важливі) зміни. Бажано, щоб приймали закон, приписи якого матимуть загальний характер та оптимально регулюватимуть відповідні правовідносини за допомогою якісних актів тлумачення. Що може забезпечити таку тривалу актуальність закону в швидкоплинності всіх сфер суспільного життя? Мабуть, поряд з абстрактним викладом норми права вагомим чинником є її гнучкість, тобто можливість за допомогою тлумачення пристосуватися до нових суспільних змін та належно їх регулювати. Із цього при воду цікаву позицію наводить А.М. Мірошниченко, зазначаючи, що «прагнення до того, щоб закон був однозначним, повинно урівноважуватися прагненням зробити його гнучким... Закон, який можна застосовувати в умовах, що змінилися, саме завдяки тому, що його положення не є надто однозначними, – це хороший, «якісний» закон... Здатність писаного права з плинном часу розумітися по-різному надає йому необхідної гнучкості, робить правове регулювання більш ефективним» [14, с. 62]. Очевидно, науковець підтверджує необхідність та значущість врахування динаміки суспільних процесів, про що ми зазначали вище. У цьому полягає унікальність динамічного підходу до розуміння сутності інтерпретаційної діяльності.

Проаналізувавши домінантні підходи до розуміння сутності інтерпретаційної діяльності, спробуємо методом інтегрування проаналізованого виокремити головні аспекти розуміння правової природи інституту інтерпретації.

Отож, правова природа – це вияв глибинного змісту певного досліджуваного явища, в нашому випадку – інтерпретаційної діяльності. Головне питання, що потребує відповіді під час здійсненого аналізу, – який сенс інституту інтерпретації в юриспруденції? Як ми з'ясували, об'єднавши всі наукові напрацювання, сенс інтерпретації – це належне пояснення нормативно-правового тексту. Під поняттям «належне» маємо на увазі чітке, точне, правильне розкриття змісту. Характерною ознакою якісного тлумачення є повна відсутність у суб'єкта правозастосування вагання чи домислу щодо неправильності застосування того чи іншого нормативно-правового припису.

Розглянувши універсальне розуміння первинної теорії інтерпретації – герменевтики, можемо сказати, що герменевтичний аналіз юридичного тексту вимагає від суб'єкта інтерпретаційної діяльності кілька одночасних споріднених діянь: розуміння, тлумачення та застосування. Розуміння передбачає вивчення текстових знаків, встановлення змісту, який вони передають через текстуальну письмову форму вираження. Тлумачення, своєю чергою, передбачає поряд з розумінням використання особистісних навиків викладу тексту, вдале та легкозрозуміле передання інформації, а застосування – моделювання, врахування та запобігання інтерпретатором певних ситуацій (казусів) під час використання акта тлумачення суб'єктом правозастосування. Фактично, особливості юридичної герменевтики є втіленням більшості елементів тієї глибинної сутності інтерпретаційної діяльності, й саме застосування методу герменевтики під час опрацювання юридичного тексту є запорукою успішної інтерпретаційної діяльності.

Щодо статистичного і динамічного підходу до розуміння сутності інтерпретаційної діяльності, то в площині їх співвіднесення очевидною, на наш погляд, є критика першого і позитивне сприйняття другого. Поряд із начебто позитивним прагненням до однозначності розуміння норми права статистичний підхід повністю блокує можливість гнучкості закону, яка є

актуальною вимогою до нормативно-правового акта у ХХІ ст.

У процесі аналізу й пошуку істинного розуміння сутності інтерпретаційної діяльності ми дійшли таких висновків.

По-перше, поняття «інтерпретація права» вживається в тотожному значенні і є прообразом (синонімом) поняття «тлумачення права».

По-друге, сутність інтерпретаційної діяльності – багатогранне явище, що охоплює поряд із розкриттям «букви» і «духу» закону ще й опрацювання в процесі тлумачення чимало інших вагомих елементів, наприклад правового контексту, галузевої специфіки норми права, що тлумачиться тощо. Цікавим елементом дослідження розуміння сутності інтерпретаційної діяльності, на наш погляд, є суб'єкт цієї діяльності. Суб'єкт інтерпретаційної діяльності поряд з основними своїми фактичними діями щодо тлумачення (осмислення та виклад тексту акта тлумачення) докладає особисті інтелектуально-вольові зусилля для знищення власних кліше, суперечливих переконань, стереотипів тощо. Ці зусилля дають об'єктивний погляд на норму права та позбавляють акт інтерпретаційної діяльності негативного прояву суб'єктивності. Вищезгадані характеристики суб'єкта тлумачення поряд із застосуванням методу юридичної герменевтики є основним показником професіоналізму правознавця, а відтак гарантією якісного рівня ефективності правового регулювання шляхом дотримання прав і свобод людини та громадянина – одного з фундаментальних завдань юридичної практики.

По-третє, статистика й динаміка в інтерпретаційній діяльності – по суті, дві крайності. Добротному закону властива й однозначність і достатня гнучкість – це невід'ємний показник його тривалої дії та належного регулювання певної сфери правових відносин. Саме тому розробленню норм права потрібно приділяти чимало уваги і, на наш погляд, варто залучати до цього процесу та, відповідно, враховувати рекомендації кваліфікованих і досвідчених фахівців у сфері інтерпретаційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Общая теория права / под ред. А.С. Пиголкина. – М., 1995.
2. Веденіков Ю.А. Теорія держави і права / Ю.А. Веденіков, В.С. Грекул. – К., 2005.
3. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – філософія: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М., 1999.
4. Хабриева Т.Я. Толкование Конституции Российской Федерации: теория и практика / Т.Я. Хабриева. – М., 1998.
5. Рабінович П.М. Основи загальній теорії права та держави / П.М. Рабінович. – Х., 2002.
6. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора / А.Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381 с.
7. Словник української мови : в 11 т. Т. 4 (1973) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/interpretuvaty>.
8. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшукенко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 2: Д–Й. – 1999.
9. Ухвала Конституційного Суду України від 31.03.2010 № 15-у/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм : [монографія] [Електронний ресурс] / В.В. Гончаров. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/15632840>.
11. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001.
12. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права / О.В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 290 с.
13. Трагнют О.Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : дис. ... к. ю. н. : 12.00.11 / О.Я. Трагнют. – Х. : Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2003. – 205 с.
14. Мірошниченко А.М. Статичне та динамічне тлумачення права / А.М. Мірошниченко // Право і громадянське суспільство. – 2012. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/admin/Downloads/miroshnychenko_2012-1.pdf.
15. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм / П.Е. Недбайло. – М. : Госюриздан, 1960. – 512 с.
16. Козюбра М.І. Юридичне тлумачення: проблеми методології / М.І. Козюбра. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/admin/Downloads/NaUKMAun_2014_155_3.pdf.